

לע"נ

אמי מורתי **מרסל מאמו** בת אליהו
שנפטרה בדי באלול תשמ"ט
ת.נ.צ.ב.ה.

משמעויות דידקטיות מעיון בפסוק

"ולמדה את בני ישראל שימה בפיהם" (דברים ל"א, יט)

העובדה שכל מופעיו של הפועל "למד" במקרא (17x) מרוכזים בחומש דברים¹ מעניינת ומעוררת מחשבות (17 כמניין טוב?...).

אונקלוס מתרגם את הפועל "למד" כ"אלף", וכן מתרגם יונתן בן עוזיאל. הפועל "אלף" משמש גם כתרגומו של הפועל "ירה", "ולהורת נתן בלבו"².

נמצאנו אומרים: "ללמד", "להורות", "לאלף" (בתרגומן הארמי) – משמעם אחד³. משה, רבם ומורם של ישראל, מצווה ללמד את צאן מרעיתו במשך כל תקופת הנהגתו, ויש להניח, כפי שנראה להלן, שעשה זאת בדרכים שונות ומגוונות. בסוף ימיו מציינת התורה⁴ "ועתה כתבו לכם את השירה הזאת ולמדה את בני ישראל שימה בפיהם"⁴, ובהמשך נאמר "ויכתב משה את השירה הזאת ביום ההוא וילמדה את בני ישראל"⁵.

הרמב"ן במקום מתייחס לשינוי הגופים – "ועתה כתבו" בלשון רבים, ובהמשך "ולמדה" לשון יחיד – ומפרש: "ועתה כתבו... על דרך הפשט למשה ויהושע שניהם יצוה שיכתובם", וזאת למה? "... כי רצה לעשות יהושע נביאו בחיי משה, והנה משה כתבה ויהושע עמו וקורא ורואה וזה טעם ויכתוב משה וילמדה את בני ישראל, למשה שהוא העיקר, כי ממנו ישמעו וילמדו, כי גם יהושע היה מלמד עמו כמו שאמר בסוף יהוא והושע בן נון [דברים ל"ב, מד]. הנה כי כן, משה ויהושע מצווים ללמד את בני ישראל. מענייניו של מאמר זה לבחון את משמעותם של חלק ממבחר דרכי הלימוד ותהליכי הלמידה, שאותם נקטו מורי העם. כן ננסה לגזור ולהסיק עקרונות וכללים דידקטיים ששעתם יפה לנו:

★ **סדר לימוד כיצד? חשיבות החזרה.**

★ **חייב אדם לשנות לתלמידו עד שילמדנו.**

★ **חשיבות הסדר והארגון בלמידה.**

★ **להראות פנים בלימוד.**

★ **ערכם וחשיבותם של "סימנים" בתוכני הלמידה.**

עיוננו יסוב סביב הפסוק "ולמדה את בני ישראל שימה בפיהם", נושא מאמרנו.

1. דבי א, ה. י (2x). יד; ה, א. כח; ו, א; י"א, יט; י"ד, כג; י"ז, יט; י"ח, ט; כ, יח; ל"א, יב. יג. יט. כב.
2. שמות ל"ה, לד.
3. מאמרי "על משמעויותיו של 'ולהורת נתן בלבו'", שנתון בית המדרש "מורשת יעקב" תשמ"ט, עמ' 157-164.
4. דברים ל"ט, יט.
5. שם ל"א, כב.

סדר לימוד כיצד? חשיבות החזרה

כך היה סדר הלימוד:

"ישנו רבותינו כיצד סדר המשנה? משה למד מפי הגבורה. נכנס אהרן ושנה לו משה פרקו. נסתלק אהרן וישב לשמאל משה. נכנסו בניו ושנה להם משה פירקו. נסתלקו בניו – אלעזר ישב לימין משה ואיתמר לשמאל אהרן. רבי יהודה אומר לעולם אהרן לימין משה חוזר. נכנסו זקנים ושנה להם משה פירקו. נסתלקו זקנים, נכנסו כל העם ושנה להם משה פירקו. נמצא ביד אהרן ארבעה, ביד בניו – שלושה, וביד הזקנים – שניים, וביד כל העם אחד. נסתלק משה, ושנה להן אהרן פירקו. נסתלק אהרן, שנו להם בניו פירקו. נסתלקו בניו, שנו להם זקנים פירקו. נמצא ביד הכל ארבעה. מכאן אמר ר' אליעזר: חייב לשנות לתלמידו ארבע פעמים. וקל וחומר, ומה אהרן שלמד מפי משה ומשה מפי הגבורה – כך, הדיוט מפי הדיוט – על אחת כמה וכמה"⁶.

מהרש"א מוסיף ומביא מדרש, המספר שאף משה למד מפי הגבורה ארבע פעמים: "דאיתא במדרש דמשה נמי למדה מפי הגבורה ארבע פעמים דכתיב: 'אז ראה ויספרה הכינה וגם חקרה ויאמר לאדם' [איוב כ"ח, כז]".

אחר שנתחזק הלימוד אצלם בשלוש פעמים, יהיה הלימוד הרביעי לימוד אמיתי, לשמה. הלימוד שלא לשמה הוא בג' דרכים, והד' הוא לימוד לשמה. סימנו של עניין זה הוא אגד"ל. רק בשמותיהן של ארבע אותיות אלה יש למייד.

רש"י על אתר מייחס את עניין סדר הלימוד לתורה שבעל פה, וזו לשונו שם: "כיצד סדר משנה? כיצד למדו ישראל תורה שבעל פה? נכנס אהרן וישב לפני משה כדכתיב (ישעיה ל') 'והיו עיניך רואות את מורידי' וכן כולם בשעת שמועתן כולן יושבין לפניו". נוסף שהלימוד ארבע פעמים נועד לא רק לקליטת הדברים, אלא בא ללמדנו, שיש ללמוד מפי מלמדים שונים. אין ספק אפוא, שיש חשיבות הן לשונות שבלמידה והן לשונות שבסגנונות ובדרכי ההוראה.

"עץ יוסף"⁷ מרחיב את קהל הלומדים והמלמדים:

"...ורביעית מפי הזקנים ואחרי כן היו כל העם הולכים ללמוד איש לאחיו מה ששמעו מפי משה וכותבים המצוות ההיא במגילות. וישוטו השרים על כל ישראל ללמוד ולהגות עד שידעו בגירסא המצוה ההיא וירגילו לקרותה ואח"כ למדום פרושי המצוות ההיא הנתונה מאת ה' והפירוש ההוא היה כולל ענינים והיו כותבים המצוות ולומדים על פה הקבלה".

נמצאנו למדים:

א. על מנת ללמד יש ללמוד לפחות ארבע פעמים. זאת למדנו ממשה, שלמד מפי הגבורה ארבע פעמים, ורק אח"כ לימד.

ב. על מנת ללמד יש צורך ללמוד לפחות ארבע פעמים: משה לימד את אהרן, את בני אהרן, את הזקנים ואת העם. יש להניח שבכל פעם שלימד התחשב בציבור הלומדים ונקט דרכי הוראה שונות ומגוונות.

6. עירובין נ"ד, ע"ב.

7. "עץ יוסף" בפירוש לגמרא עירובין נ"ד, ע"ב, ומופיע בפירוש ב"עין יעקב".

ג. חשיבות רבת ערך יש לכך שהלמידה תהיה מפי מלמדים שונים. יש מי שקלט בפעם הראשונה ממלמד פלוני, ואחר – בפעם השנייה, השלישית או הרביעית – מפי מלמד פלמוני.

ד. מסקנת דברי הגמ' היא: קל וחומר, מה אהרן שלמד מפי משה, ומשה מפי הגבורה, כך הדיוט מפי הדיוט על אחת כמה וכמה. יש לחזור וללמוד שוב ושוב עד שהחומר יופנם.
ה. בדרך ההוראה יש רבדים שונים: לימוד בסיסי, כצורך לקיום, לעשייה, לימוד עם פירוש, לימוד עם מתן טעם, חידוד, הסקה וכו'.

חייב אדם לשנות לתלמידו עד שילמדנו

רבי עקיבא חולק על ההסתפקות בארבע פעמים ואומר^א: "מנין שחייב אדם לשנות לתלמידו עד שילמדנו? [ולא רק ארבע פעמים כאמור לעיל]. שנאמר 'ולמדה את בני ישראל'". הדגש הוא ללמד עד שהתלמיד ילמד.
ואכן, הרמב"ם פסק להלכה^ב:

"הרב שלימד ולא הבינו התלמידים. לא יכעוס עליהם וירגז, אלא חוזר ושונה הדבר אפילו כמה פעמים עד שיבינו עומק ההלכה. וכן לא יאמר התלמיד הבנתי והוא לא הבין, אלא חוזר ושואל אפילו כמה פעמים. ואם כעס עליו רבו ורגז, יאמר לו, רבי, תורה היא ללמוד אני צריך ודעתי קצרה".

הסיכויים שהרב יכעס ויתרגז על כך שתלמידו לא הבינו קיימים, אך ללמד משמעו עד שיבינו עומק ההלכה, ואין להסתפק בהבנה בעלמא. יחס דומה נתבע מהתלמיד כלפי רבו: התלמיד נדרש שלא לוותר עד שילמד ויבין, ואם בכל זאת רבו כועס, על התלמיד להגיב בנימוס.

דברים דומים לדברי ר' עקיבא שבגמ' מצאנו במכילתא^ג:

"רבי עקיבא אומר 'ואלה המשפטים' למה נאמר! לפי שהוא אומר 'ידבר אל בני ישראל ואמרת אליהם, אין לי אלא פעם אחת, מנין שנה ושלש וארבע עד שילמדו? תלמוד לומר 'ולמדה את בני ישראל'". [דברים ל"א, יט]. יכול למדין ולא שונין? תלמוד לומר 'שימה בפיהם'. יכול שונין ולא יודעין? תלמוד לומר 'ואלה המשפטים', ערכם לפניהם כשלחן ערוך, כענין שנאמר 'אתה הראית לדעת' (דברים ט"ו)".

המלבי"ם בפירושו "התורה והמצוה", המתייחס לדברי המכילתא, מבהיר: "כי ממ"ש יכה תאמר אל בני ישראל לא משמע רק שיאמר להם פעם אחת וכן בכל מקום דכתיב 'ידבר אל בני ישראל ואמרת אליהם', לכן אמר [דברים ל"א, יט] 'כתבו לכם את השירה הזאת ולמדה את בני ישראל שימה בפיהם', דשירה היינו תורה כמ"ש בנדרים (דף ל"ח). ויש הבדל בין הדיבור ובין הלימוד, שהדיבור די בפעם אחת, אבל הלימוד צריך לומר לו הרבה פעמים עד שילמד". בעל "תורה תמימה" מרחיב בהתייחסו לדברי ר' עקיבא דלעיל: "מוסב על מה שאמר רבי אליעזר בן עזריה שחייב אדם ללמד לתלמידו ארבע פעמים וילף בסמך לדבר יעו"ש. על זה אמר רבי עקיבא דלא כן הוא אלא דאין קיצבה לדבר וחייב ללמוד עד שידע מה שלמד".

א7. עירובין נ"ד, ע"ב.

8. רמב"ם, הלכות תלמוד תורה פרק ד' הלכה ד'.

9. מכילתא, פרשת משפטים י"י.

בעל "תורה תמימה", מסתמך על הפסוק שהוא נושאנו: "דהרי כתיב יולמדה את בני ישראל, והכא בודאי הכוונה שידעו מה שילמדו, דהלא תכלית הלימוד הוא קיום המצוות, ובהכרח לידע מה שילמדו כדי שידעו מה שיעשו". וע"מ שהעשייה תהא שלמה, הוא ממשיך, "ולכן אין גבול וקצבה לדבר, אלא אפילו מאה פעמים, וכמ"ש בחגיגה ט', ע"ב אינו דומה שונה פרקו מאה פעמים לשונה מאה פעמים ואחד".

אגב, עניין זה, המובא במסכת חגיגה, הסברו, ע"פ בעל "מסורת הש"ס", הוא שהגמ' מסתמכת על הפסוק "ושבתם וראיתם בין צדיק לרשע בין עובד אלוקים לאשר לא עבדו" (מלאכי ג', יח): ראשי התיבות עובד אלוקים לאשר = 101 בגימטריא, וראשי התיבות לא עבדו = 100. לפי זה, מי שחוזר על לימודו 100 פעמים נחשב כאילו "לא עבדו". בעל "כלי יקר", בפירושו לפסוק "רק השמר לך ושמר נפשך מאד פן יסורו מלבבך כל ימי חיך והודעתם לבניך ולבני בניך"¹⁰, מציין, שהפרש בין "שכח" (=328) ל-"זכר" (=227) הוא 101.

נחזור לדברי בעל "תורה תמימה", החותם עניין זה בדברי הגמ' "ואמרו תנא מיני ארבעים זמני, וכן אמרו בגמ' כאן ר' פרידא הוה ליה תלמידא דהוי תנא ליה ארבע מאה זמני" [=ר' פרידא היה לו תלמיד אחד, שהיה שונה לו ארבע מאות פעמים, ורק אז היה לומד, שפחות מכך לא היה מסוגל לקלוט תלמודו].

נשים לב לא רק לעניין ארבע מאות הפעמים שר' פרידא לימד, אלא גם לריכוז ולדבקות במלאכת ההוראה הנדרשים מן המלמד. והנה סיפור המעשה במלואו: "יומא חד בעייה למלתא דמצוה, תנא ליה ולא גמר. אמר ליה האידינא מאי שנא? אמר ליה מדההיא שעתא דאמרו ליה למר איכא מילתא דמצוה — אסחאי לדעתאי, וכל שעתא אמינא, השתא קאי מר, השתא קאי מר. אמר ליה, הב דעתך ואתני לך. הדר תנא ליה ארבע מאה זמני, נפקא בת קלא ואמרה ליה: ניחא לך דליספו לך ארבע מאה שני או דתיזכו את ודרך לעלמי דאתי? אמר: דניזכו אנא ודריי לעלמא דאתי. אמר להן הקב"ה תנו לו זו זו" (עירובין נ"ד, ע"ב).

[=יום אחד ביקשו אותו את ר' פרידא לדבר מצוה שיש לו לעסוק בה. לאחר זמן שנה לו ר' פרידא ארבע מאות פעם ולא למד התלמיד אמר לו: הפעם מה שונה שאינך יכול לקלוט? אמר לו: מאותה שעה שאמרו לו לאדוני שיש דבר מצוה הסחתי דעתי מן הלימוד, וכל שעה אמרתי, עכשיו עומד אדוני לעסוק במצוה ולא יוכל ללמדני כראוי, אמר לו תן דעתך הפעם ואלמד אותך ותדע שלא אקום עד שלא אגמור להשנות לך כראוי, חזר ושנה לו ארבע מאות פעמים נוספות ובזכות זו מחמת גודל מסירותו לתלמידיו יצאה בת קול ואמרה לו: האם נוח לך שיוסיפו לך לשנותיך ארבע מאות שנים או שתזכו אתה ובני דורך לעולם הבא? השיב [ר' פרידא] שזוכה אני ודורי לעולם הבא. אמר להם הקב"ה למלאכים: תנו לו זו זו" (ע"פ פירושו של הרב עדיין שטיינזלץ)].

חשיבות הסדר והארגון בלמידה

עיקרון דידקטי נוסף אנו לומדים מהמשכה של הגמ', ואף הוא בשם רבי עקיבא: "ומנין עד שתהא סדורה בפיהם שנאמר 'שימה בפיהם'". הדגש מושם בעיקרון זה על העריכה, על הסדר, על מבנה ההגשה. על המלמד לערוך את החומר הנלמד ע"מ להקל על

10. דברים ד', ט.

הלומד. בעל "תורה תמימה" מרחיב בעניין זה: "כך משמע ליה לשון **שימה** שתהא סדורה, שיהא כל ענין מסודר במקומו ושעתו וכמו 'ואלה המשפטים אשר **תשים** לפניהם', ומסדר והולך ענין ענין לבדו. וכן הפירוש 'שימו לחם' (פרשת מקץ) שענינו עריכת וסידור השלחן וכדומה, וכאן עוד יותר מוכרח פירוש זה, דאלייה לא שייך בפיהם דהלא בדבר רוחני לא שייך שימה בפה, אבל כשהדבר ברור ומסודר אז יונח התואר בפה כמו פה מפיך מרגליות, פה קדוש וכדומה".

פרשנים רבים מצאו קשר בין "שימה בפיהם" בפסוקנו לבין "תשים לפניהם". נעיין באחדים מהם.

רש"י לפסוק "ואלה המשפטים אשר תשים לפניהם"¹¹, ד"ה "אשר תשים לפניהם": "אמר הקב"ה למשה לא תעלה על דעתך לומר אשנה להם הפרק וההלכה ב' או ג' פעמים, עד שתהא סדורה בפיהם כמשנתה ואיני מטריח עצמי להבינם טעמי הדבר ופרושו לכך נאמר אשר תשים לפניהם כשלחן הערוך ומוכן לאכול לפני האדם".

דברי רש"י מקורם במכילתא שם:
"ואלה המשפטים וגוי ערכם לפניהם כשלחן ערוך כענין שנאמר אתה הראית לדעת". המלבי"ם מתייחס לדברי המכילתא שם, וזו לשונו:
"...והנה בתלמוד די אם למדו עד שנתפס בלב התלמיד, ואינו נכלל השנינה היינו שיהיה בכח התלמיד ללמד לאחרים, לכן הוסיף שימה בפיהם שיגיעו בה לכלל דעת, שהיא מדרגה יותר גדולה שיהיה הכל ערוך לפניהם בידיעה ברורה, לכן הוסיף פה "אשר תשים לפניהם" שיעמדו דברי החכמה ערוכים לפניהם, כדבר העומד נכחו והכל ערוך ומסודר לפניו וכמ"ש "אתה הראית לדעת", שהדעת היא הידיעה הברורה כמו שנודע לאדם המוחשות שרואה בעיניו, כמ"ש בפי משלי בארץ".

העולה מדברי המלבי"ם:

יש דרגות בלימוד:

א. לימוד עד שנתפס בלב.

ב. לימוד שיש ביכולת הלומד ללמד לאחרים.

ג. לימוד שיש בו ידיעה ברורה: הכול מסודר, ערוך ומאורגן.

מכאן נראה להחיל פירוש זה על הפסוק שבראש עיונו.

"ולמדה את בני ישראל שימה בפיהם" – משה רבנו ע"ה השתמש במגוון דרכי לימוד עד שרכשו את שלוש הדרגות: למדו עד שנתפס בלב, למדו והיה ביכולתם ללמד לאחרים, למדו לימוד שיש בו ידיעה ברורה – הכול מבורר, מסודר, ערוך ומאורגן.

להראות פנים בלימוד

הגמרא מביאה בהמשך עיקרון פדגוגי חשוב, ואף הוא משל רבי עקיבא: "רבי עקיבא אומר... ומנין שחייב להראות לו פנים? שנאמר 'ואלה המשפטים אשר תשים לפניהם' [שמות כ"ט, א]". ורש"י שם: "להראות לו פנים, ללמדו לתת טעם בדבריו [מפני מה זה מותר וזה אסור] בכל אשר יוכל, ולא יאמר כך שמעתי, הבן אתה הטעם מעצמך, וחברו בפרק ראשון (דף י"ג, ע"ב): 'שהיה אומר על טמא טהור ומראה לו פנים'". לפני שנבחן את פירוש רש"י, נביא את הנאמר בפרק ראשון במסכת עירובין (י"ג, ע"ב), המובא כאן ע"י רש"י:

11. שמות כ"א, א.

"אמר רבי אחא ברבי חנינא: גלוי וידוע לפני מי שאמר והיה עולם שאין בדורו של רבי מאיר כמותו, ומפני מה לא קבעו הלכה כמותו? שלא יכלו חבריו לעמוד על סוף דעתו, שהוא אומר על טמא טהור ומראה לו פנים, על טהור טמא ומראה לו פנים. תנא: לא ר' מאיר שמו, אלא רבי נהוראי שמו, ולמה נקרא שמו ר' מאיר? שהיה מאיר עיני חכמים בהלכה, ולא נהוראי שמו אלא רבי נחמיה שמו, ואמרי לה ר' אלעזר בן ערך שמו, ולמה נקרא שמו ר' נהוראי? שמנהיר עיני חכמים בהלכה".

דברים אלה מסייעים בידינו להבין את דברי רש"י דלעיל. רש"י ממשיך שם: "אשר תשים לפניהם, ולא כתיב אשר תלמדם, צריך אתה לסדר ולשים לפניהם טעם המיישב תלמודם". ובתורה פירש רש"י קצת אחרת:

"אשר תשים לפניהם – אמר הקב"ה למשה לא תעלה על דעתך לומר אשנה להם הפרק וההלכה ב' או ג' פעמים עד שתהא סדורה בפיהם כמשנתה, ואיני מטריח עצמי להבינם טעמי הדבר ופרושו, לכך נאמר 'אשר תשים לפניהם' כשלחן הערוך ומוכן לאכול לפני האדם".

רש"י בחומש פירט יותר מאשר בגמ':

בחומש מוצגים שלושה עקרונות דידקטיים:

א. הצורך בריבוי החזרות תוך כדי לימוד; **ב.** חשיבות הסדר והארגון; **ג.** הצורך ללמוד בעומק ובהבנת טעם הדבר הנלמד.

שלושת אלה יוצרים את ה"שלחן ערוך ומוכן לאכול לפני האדם". בגמ' ההתייחסות היא לתוכן הפסוק: רש"י מקשה מדוע נכתב "אשר תשים לפניהם", הרי היה צריך להיות אשר תלמדם? ומסקנתו היא, שיש לשים בפה, וכששמים בפה צריך להיות "טעם".

ערכם וחשיבותם של "סימנים" בתוכני הלמידה

עיקרון דידקטי נוסף מובא בהמשך דברי הגמ', והפעם משמו של רב חסדא: "אמר רב חסדא: אין תורה נקנית אלא בסימנין שנא' 'שימה בפיהם', אל תקרי 'שימה', אלא 'סימנה'. מהרש"א במקום מפרש:

"אלא בסימנים שנא' שימה וגו', שאחר שאמר ולמדה את בני ישראל שצריך לשנותה עד שילמדנו אמר דמ"מ אינה קנין בנפש שלא תשכח אלא עד ששימה בפיהם, אל תקרי שימה אלא סימנה, מצינו לשון סימן במקרא בישיעה 'ושעורה נסמן' והכא 'שימה' הני אחרונה נופל מהפעלים שהלמ"ד נופל בהם".

בעל "תורה תמימה" מבאר עניין זה:

"כבר כתבנו בכל מקום בחיבורינו ומהם בספר זה בר"פ דברים מדרכי ותכונות חז"ל לעשות ציונים וסימנים ורמזים ואסמכתאות בתורה לדינים ידועים ומקובלים וטעם הדבר משום דבימיהם היו לומדים בעל פה משום דברים שבע"פ אי אתה רשאי לאומרם בכתב. לכן עשו ציונים וסימנים בתורה לזכור אותה ההלכה, כי כן הוא מטבע הזכרון כשיש איזה רמז וסימן לדבר זוכרים יותר את תכלית הענין הרמוז והמסומן וזה כוונת חז"ל בכל מקום באמרם אל תקרא כך אלא כך, ואין כוונתם בזה להוציא הקריאה מפשטה, אלא לעשות בקריאה זו סימן לדבר. וכה אמרו בשבת ק"ד, ע"א 'עשה סימנים בתורה', ובעירובין כ"א, ע"ב אמרו 'יותר שהיה קהלת חכם עוד למד דעת את העם אגמרי' בסימנים', ופירש"י 'קבע לה מסורת וסימנים בין בתיבות המקרא בין בגירסא

של משנה', וכן לשון הדרשה שלפנינו 'אין התורה נקנית אלא בסימנים', ובירושלמי שבת פ"ט, ה"א 'כל תורה שאין לה בית אב אינה תורה', ופירשו המפרשים 'כל תורה שאין לה ענין ודוגמא וסימן ממקום אחר אינה מתקיימת מפני שסופה להשתכח', וכה מצינו כמה דינים ועניינים שונים שסמכום חז"ל בלשון איזה פסוק או מלה אחת מענין מן הצד שאינו שייך כלל וכלל להענין שהוא דאיירי ביה. ולדוגמא ראה בשבת צ', ע"ב; כתובות ע"ב, ע"ב; ב"מ פ"ו, ע"א; קי"ז, ע"א; ע"ז ח', ע"א; טי, ע"א וע"ב; כ"ט, ע"א; ל"ט, ע"א; חולין מ"ו, ע"ב; נדה מ"ה, ע"ב. וכאן מסמיך זה גופא, מניין לנו לעשות סימנים בתורה לתכלית זו, ואמר כי הלשון שימה משמע כן, וגם כן על דרך אל תקרא, כלומר אל תקרא שימה אלא סימנה, והיינו כי גם המלה סימן היא עברית כמשי"כ בישעיה כ"ח וישעורר נסמין, וידוע דאותיות שהן ממוצא אחד מתחלפות לפעמים, וסי' ושי' ממוצא אחד הן, ואות האחרונה מהשורש נופלת כרגיל בכ"מ, ומה שראו לנו לתלות ענין זה בלשון זה הוא ג"כ משום דקשה להו באור הלשון 'שימה בפייה' עפ"י פשוטו שלא יונח בכלל פעל שימה על ענין רוחני ואצילי, כמשי"כ ודוק".

- לסיכום:** מעיון פרשני בפסוקנו, "ולמדה את בני ישראל שימה בפייהם", נמצאו למדים חמישה עקרונות דידקטיים מרכזיים, שיפים הם לנו.
- א. על מנת ללמד יש ללמוד (משה למד מפי הגבורה ארבע פעמים, ואנחנו...?).
 - ב. מרבי עקיבא למדנו שלושה עקרונות.
- חייב אדם לשנות לתלמידו על שילמדנו, אין גבול וקץ למספר הפעמים שצריך המלמד ללמד.
- ג. על המלמד ללמד בצורה מאורגנת, ערוכה וסדורה, וכך יקלטו אף הלומדים, "שתהא סדורה בפייהם".
 - ד. על המלמד להראות לתלמידו פנים בה, ללמד את טעמי הדבר.
 - ה. מרב חסדא למדנו ש"אין התורה נקנית אלא בסימנים".

